

**ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПСИХІЧНИХ ПРОЦЕСІВ
У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ТРУДНОЦЬМИ:
ПЕРШИЙ ТА ДРУГИЙ РІВНІ ПІДТРИМКИ**

Ірина Омельченко

доктор психологічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
відділу психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами,
Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка
Національної академії педагогічних наук України,
E-mail: iraomel210781@ukr.net

Вадим Кобильченко

доктор психологічних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник
відділу освіти дітей з порушеннями зору,
Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка
Національної академії педагогічних наук України України,
E-mail: vadimvk@ukr.net

В сучасному дискурсі зі спеціальної освіти та психології вагомого значення набуває функціонування особистості дитини з особливими потребами. Проблеми функціонування є важливою детермінантою надання різних форм підтримки дітям з особливими потребами в умовах інклюзивно-ресурсних центрів та закладів загальної середньої освіти. Інклюзивно-ресурсні центри при цьому виступають підґрунтям для визначення особливостей функціонування, зокрема можливих труднощів в освітньому процесі закладу загальної середньої освіти чи дошкільного закладу освіти.

Розуміння того, як порушення психофізичного розвитку впливає на функціонування дитини, дає змогу краще планувати послуги, лікування та реабілітацію осіб з інвалідністю або хронічними захворюваннями. МКФ створює більш інтегроване розуміння здоров'я, що формує вичерпний профіль індивіда, а не фокусується на хворобі чи інвалідності. Використання МКФ передбачає акцент на сильних сторонах окремих осіб, надання допомоги індивідам задля ефективнішої інтеграції в суспільне життя за допомогою втручання, спрямованих на підвищення їх можливостей, та врахування факторів середовища та їх індивідуальних факторів, які можуть заважати їх участі.

Саме інклюзивно-ресурсні центри мають стати осередками створенні незначних прилаштувань освітнього середовища (підбір матеріалів, форм роботи під час організації освітнього процесу; проведення консультацій учасників освітнього процесу із можливим залученням інших фахівців, мають забезпечити посилену увагу з боку психолога чи логопеда закладу освіти до учня з особливими потребами, зокрема з інтелектуальними труднощами.

Інтелектуальні труднощі. Можуть полягати в обмеженні функціонування різного ступеня прояву передумов інтелекту (пам'яті, уваги, мислення, мовлення, вольових процесів, мотивації тощо), власне інтелекту (здатності до узагальнення, абстрагування, міркування; продукування думки, судження; здатності робити висновки тощо), інвентарю інтелекту (набутих знань, умінь, навичок).

За походженням інтелект є сконцентрованим досвідом розв'язання проблем, надбаним людиною впродовж життя і успадкованим від попередніх поколінь.

Інтелект пов'язаний з іншими внутрішніми властивостями людини, такими як сприймання, пам'ять, мовлення, уява, самосвідомість, самоконтроль, характер, володіння

тілом, творчість, інтуїція і власне формується завдяки функціонуванню означених параметрів особистості.

Відповідно до нозологічного підходу до дітей з інтелектуальними труднощами ми відносимо дітей з затримкою психічного розвитку та порушеннями інтелектуального розвитку різного ступеня прояву, зокрема легкий ступінь – F70 (IQ 50–69); помірний ступінь – F71 (IQ 35–49); тяжкий ступінь – F72 (IQ 20–34); глибокий ступінь – F73 (IQ нижче 20).

Затримка психічного розвитку та порушення інтелекту не лікуються.

Затримка психічного розвитку (ЗПР) – це синдром відставання дозрівання психіки дитини в цілому або окремих її функцій (пам'яті, уваги, мисленневих процесів, емоційно-вольової сфери, мовлення тощо), уповільненого темпу реалізації закодованих у генотипі якостей організму, які є наслідком незначних негативних факторів (наявність ранньої деприваційної ситуації, недостатнього догляду за дитиною, мінімальна мозкова патологія тощо), набувають тимчасового характеру і можуть бути скоригованими. Затримка психічного розвитку та порушення інтелектуального розвитку – це первинні порушення, але від них виникають наслідки та особливості. Вторинні порушення вчителі можуть коригувати.

Актуальним на сьогодні до навчання, корекційно-розвивального супроводу дітей з особливими освітніми потребами є сервісний підхід (А. Колупаєва, О. Таранченко), який передбачає залучення різноманітних видів нетиповості в освітнє середовище, що має бути організоване таким чином, аби педагогічні технології, техніки, прийоми були дієвими в поліморфному середовищі учнів як у навчальному, так і соціальному контекстах [1, с. 19]. Відповідно до сервісного підходу актуалізуються необхідність розгляду дітей з інтелектуальними труднощами з точки зору визначення категорій (типології) освітніх труднощів у осіб з ООП та рівнів підтримки в освітньому процесі.

При першому рівні підтримки дітей з інтелектуальними труднощами актуалізується наявність потреби в створенні незначних прилаштувань освітнього середовища (підбір матеріалів, форм роботи під час організації освітнього процесу; проведення консультацій учасників освітнього процесу із можливим залученням інших фахівців. Дитина при цьому потребує посиленої уваги з боку психолога та вчителя-логопеда закладу освіти до учня.

Спробуємо схарактеризувати особливості розвитку психічних процесів дітей з інтелектуальними труднощами при першому рівні підтримки.

Сприймання: діти окремі явища навколишньої дійсності сприймають неповно, але знають міру часу, називають послідовність подій. Сприймають форму і величину предметів. Розташування предметів у просторі визначають правильно. При спостереженні за предметами і явищами бачать і називають основні зміни. Уявлення дітей неповні, фрагментарні;

Увага: стійка. Переключення уваги утруднене. Діти не відразу переходить від одного виду вправ до іншого, їм потрібен час. Обсяг уваги достатній – 2–3 об'єкти. У дітей переважає мимовільна увага;

Пам'ять: у дітей розвинена переважно зорова пам'ять, причому переважає пам'ять механічна; новий навчальний матеріал діти запам'ятовують практично в повному обсязі, правильно застосовують його на практиці. Вони із задоволенням заучують вірші, які читають на уроках, і в кінці уроку відтворюють без помилок, складні речення будують без допомоги вчителя. У учнів переважає візуально-слуховий вид пам'яті, але спостерігається і механічна і словесно-логічна пам'ять;

Мислення: мисленнева діяльність учнів досить активна, але судження даються важко, причинно-наслідкові залежності встановлюють слабо. Труднощів у порівнянні немає. Складніше дається аналіз, синтез. Абстрактні поняття і явища не завжди доступні. Висновки роблять за допомогою вчителя. Розвинене наочно-дієве мислення, однак переважає наочно-образне мислення [2, с. 21].

Особливості комунікативно-мовленнєвої діяльності: мовлення експресивне з «ковтанням» окремих складів, звуковимова порушена. Звернене мовлення розуміє без труднощів і виконує відповідні інструкції; темп мовлення у дітей нормальний, словник розвинений недостатньо; писемним мовленням володіє слабо, не завжди може висловити свої думки, хоча речення буде правильно; порушення усного мовлення на писемне мовлення не впливають;

Особливості навчальної діяльності: з математики вміють виконувати дії з числами в межах 20 без переходу через розряд, вирішувати прості і задачі в декілька дій, розпізнавати кути, креслити відрізки, називати і позначати одиниці виміру; з образотворчого мистецтва і ручної праці програму засвоюють, грубих порушень в дрібній моториці немає.

Емоційно-вольова сфера: основними емоціями, доступними для розуміння дітьми є радість, гнів і страх. В меншій мірі діти можуть назвати такі складні соціальні емоції як сором і здивування. Емоції дітей носять егоцентричний характер і не включають знання про емоційні стани інших людей; характерне переважання емоційної мотивації поведінки, підвищений фон настрою, безпосередність і яскравість емоцій при їх поверховості і нестійкості, легка сугестивність. Труднощі в навчанні, нерідко спостерігаються у цих дітей в молодших класах, пов'язані з незрілістю мотиваційної сфери і особистості в цілому, спостерігається переважання ігрових інтересів [2, с. 22].

Другий рівень підтримки дітей з інтелектуальними труднощами актуалізує наявність потреби в: здійсненні комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини в ІРЦ; створенні прилаштувань освітнього середовища (індивідуальної програми розвитку та індивідуального навчального плану (відповідно до потреб); допоміжних засобах навчання; додатковій підтримці зокрема передбачається: проведення консультацій учасників освітнього процесу з фахівцями інклюзивно-ресурсного центру; проведення (надання) корекційно-розвиткових та психолого-педагогічних занять (послуг); надається можливість забезпечення: асистентом вчителя відповідно до потреб.

Спробуємо схарактеризувати особливості розвитку психічних процесів дітей з інтелектуальними труднощами при другому рівні підтримки.

Сприймання: процеси сприймання у дітей протікають в більшості випадків уповільнено. Діти знають основні форми, величини в межах «великий-маленький», «більше-менше». Уявлення позбавлені узагальненості, повноти, відзначається їх фрагментарність навіть на побутовому рівні;

Увага: складно зосереджуватися на роботі, дітей відволікає будь-який сторонній подразник, увага нестійка, швидко розсіюється при роботі більш ніж з двома об'єктами. Навіть на два об'єкта (наприклад, при порівнянні букв) важко розподілити увагу. Переключення уваги залежить від зацікавленості роботою; обсяг уваги – 2 об'єкти, в стані втоми – не більше одного, при роботі з великою кількістю об'єктів увага розсіюється. Переважаючою є мимовільна увага;

Пам'ять: навчальний матеріал діти запам'ятовують повільно, в маленьких обсягах. Відбувається це в результаті переважно мимовільного запам'ятовування після великої кількості повторень. Осмисленість при цьому часто втрачається. Збереження інформації також страждає, тому відтворюють діти в основному окремі фрагменти, найбільш яскраві. При цьому усвідомленість відтвореного часто відсутня, також відзначається спотворення і порушення послідовності подій;

Мислення: міркування вкрай непослідовні, причинно-наслідкові залежності між явищами і подіями встановлюються тільки за допомогою вчителя. У більшості випадків особливістю мислення дітей є пасивність. Уміння контролювати і виправляти свої дії, слідуючи цілі завдання, практично не сформоване. Відзначається некритичність мислення. Мисленнєві операції розвинені слабо: спостерігаються безсистемність і непослідовність аналізу при виконанні нових завдань; при порівнянні дітям важко виключити несуттєві

ознаки, операції узагальнення і класифікації в низці випадків теж спираються на несуттєві ознаки. Переважно розвинений наочно-дієвий вид мислення, в меншій мірі – наочно-образний, словесно-логічний [2, с. 23].

Особливості комунікативно-мовленнєвої діяльності: словник бідний, пасивний словник значно ширше активного; страждає граматичний лад, найбільш часто зустрічаються порушення узгодження, пропуски або неправильне вживання прийменників; на уроках темп мовлення уповільнений; відзначається неправильне розуміння і, отже, неточне використання слів; монологічне мовлення не зв'язне (відзначається зісковзуванням з однієї теми на іншу), позбавлене логічності та завершеності; не вміє підтримувати бесіду, питання може задавати лише у випадках зацікавленості предметом; списування здійснюється побуквенно, під час письма під диктовку потрібна велика кількість повторень і контроль з боку вчителя. Відзначаються множинні порушення звуковимови, які негативно позначаються при складанні слів, читанні складів, темп мовлення уповільнений;

Особливості навчальної діяльності: помилки в рахункових операціях при ускладненні завдань – рахунку з переходом через десяток, усному рахунку; імпульсивні реакції на фрагмент умови арифметичної задачі, труднощі розуміння логіко-граматичної структури завдання, особливо з непрямым формулюванням.

Емоційно-вольова сфера: основними емоціями, доступними для розуміння дітьми є радість, гнів і страх. В меншій мірі діти можуть назвати такі складні соціальні емоції як сором і здивування. Емоції дітей носять егоцентричний характер і не включають знання про емоційні стани інших людей; характерне переважання емоційної мотивації поведінки, підвищений фон настрою, безпосередність і яскравість емоцій при їх поверховості і нестійкості, легка сугестивність. Труднощі в навчанні, нерідко спостерігаються у цих дітей в молодших класах, пов'язані з незрілістю мотиваційної сфери і особистості в цілому, спостерігається переважання ігрових інтересів; характерна нездатність до вольового зусилля і систематичної діяльності. На уроках ці діти непосидючі, не підкоряються вимогам дисципліни, у відповідь на зауваження дають обіцянку виправитися, але тут же про це забувають. У бесіді відкрито і легко висловлюють негативне ставлення до навчання, не бентежачись, говорять, що вчитися нецікаво і складно, що вони хотіли гуляти або грати [2, с. 24].

Отже, схарактеризовані нами рівні підтримки та особливості функціонування психічних процесів молодших школярів із інтелектуальними труднощами передбачать їх врахування мультидисциплінарною командою супроводу та окремими спеціальними педагогами, психологами в освітньому процесі закладу загальної середньої освіти.

Список використаних джерел:

1. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі : навч.-метод. посіб. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 304 с.
2. Методичні рекомендації для інклюзивно-ресурсних центрів щодо визначення категорій (типології) освітніх труднощів у осіб з ООП та рівнів підтримки в освітньому процесі / уклад.: Л. І. Прохоренко та ін. Київ, 2021. 198 с.